

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅ

ԳԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԻՆՆԵՒՍԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ ՈՒՐԲԱԹ 20 ՄԱՐՏԻ 1859

ԹԻՒ 593

ԶՄԻՒՌՆԻԱ 20 ՄԱՐՏԻ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Լուրդից քաղաքական գիտությունները միևնույն կացութեան մէջ կը գտնուին . այսինքն տակաւին չգիտցուիր թէ այս ծանր գիտություն թիւնները արդեօք ահագին պատերազմով մը պիտի ընդնան թէ դեռ պահպանուած բանախօսութեանց միջոցաւ : Հայտնի է որ մեծ տէրութիւններէն ոմանք , և յատկապէս Նիգղիոյ և Բրուսիոյ կառավարութիւնները վերջին ճգամբ կաշխատին բարեկամութեն վերջնական զանր տարածախօսութիւնները որ ժամանակէ մը ի վեր ծագած են Վաղղիոյ և Լատինիոյ կառավարութեանց մէջ , ի պատճառս իտալական խնդրոյն որուն խաղաղասիրական կերպիւ լուծումը ամենազուտաւ գործ մըն է : Ի վերայ այս ամենայնի անհնար բան մըն ալ չէ , եթէ Վերին Կախարչութիւնը գիտարկ մարդկային սեռին վրայ պատերազմին աղետալի հետեւութիւններէն ազատել ուզէ Լատինիոյն :

Լորտ Վոլլիքին խաղաղասիրական պաշտօնը լմնացաւ . բայց ճշդիւ չգիտցուիր թէ ինչ վախճան ունեցաւ : Երբեք Վանութիւնը Վենետիկ արքունիքէն վերադարձաւ ի Լոնտոն և անկէջ ամառս 4ին հասաւ ի Փարիզ . ուր անմիջապէս կայսեր ներկայացաւ : Օրագրութիւնները զաւաղան մեկնութիւններ կուտան և կերպ կերպ գուշակութիւններ կրնան յիշեալ աղետական լորտին պաշտօնին եղբայրացութեանը վրայ : Լյուենթաութիւնը մէջ ամենէն հաւանականը այս կերպի մէջ . այսինքն թէ Լատինիոյ հաճութիւն տուած է որպէսզի խաղաղական խնդրոյն լուծուի մեր եւրոպական խորհրդակցութեան մը որոշմանը յանձնուի : Վինչէ ցայսօր Լատինիոյ ամենէն չէր ուզէր ականջ դնելու խորհրդակցութեան մը առաջարկութեանը . ուստի եթէ այժմ այս ղեկը մը ստուգելու ըրած է ի սէր խաղաղութեան , տարակոյս չկայ թէ լորտ Վոլլիքին խաղաղասիրական պաշտօնը մեծ քայլ մը ըրած պիտի ըլլայ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԿԵՆՈՅ

ՆԿԱՐԿՈՒՄ ԿԵՆՈՅ

Դաշարայ Փարլեմէն-ը և Ժամանակին յորհմէլայ :
(Հարաւորութիւն : 1)

Լյուպիսի էր ահա քաղաքական գիտութիւն աշխարհին մերոյ ի ժամանակին , զորմէ են խօսքու իսկ ի մասին լուսաւորութեան և ուսմանցի պարագանքի դիմ և նոյն երկրպագութիւն տեւանէ մը ի գաստ ուսումնականաց : Բանդի զինի երանելոյ յաշխարհէ սրբոյն Սահակայ եւ Մեծ լուրդայ . զորովք իրեն զարեգակամբ պարայած եալ յոքնաթիւ աշակերտաց նման լուսաւորայ մտորակաց զյարմարապէս ներգաշխարհութիւն ընթացից ցուցանէին , յարեան ի գորտ եկին ի խորշից իւրեանց արքան պիտանք խաղաղասէրք քան լուսաւորութիւնասէրք , որոց զինեալ գառն նախանձու ոչ խնայեցին յանձնին ամենայն յամառութեամբ տգիտութեան հաւածանս յարուցանել ի վերայ որոց թարգմանչացի մերոց , յորոց ի ձեռն գանձք իմաստութեան աղբին Գունաց ի մեր երկիր փոխադրեցան : Գարուցին՝ ասացի , հաւածանս . հաւածանս անլուրս ի վերայ որոց և այնպէս վարատական արարին զնոսա մինչ ոչ գտանել անգամ բազմաբախտ արանցս տեղի հանգստեան : Եւ յորժամ

(1) Տես լազարայ նախընթաց թիւը :

յաջողութեան շուղին մէջ :

Փարիզի պաշտօնական օրագրութիւնը Միլիթէօր անուն , մարտի 5ին ըստ նոր տուածի , երկար յօդուած մը հրատարակած էր , որ մեծ ազդեցութիւն ըրաւ թէ Վաղղիոյ հասարակութեան վրայ և թէ բոլոր Լատինիոյ մէջ : Լյուպիսի ծով , Վաղղիոյ կառավարութիւնը , կայսեր խոհեմութիւնը , բարեմտութիւնը և խաղաղասիրական զգացմունքը յառաջ բերելով կը զարմանայ թէ ինչո՞ւ համար հասարակութիւնը կը խռովի և կառավարութիւններէն ոմանք պատրաստութիւններ կը տեսնեն կարծեցեալ պատերազմի մը պատճառաւ ի կողմանէ Վաղղիոյ : Ո՛ր են ապացոյցները , կրնէ , մօտաւրաւ պատերազմի մը զոր Վաղղիոյ կողմէ գրգռել : Լյուպիսիոյ կայսրը կը հսկէ , (կը յարէ յիշեալ յօդուածը) . զանազան շփոթութեանց պատճառաց վրայ որ կրնան երեւն ելլել : Վանդի խոհական քաղաքականութեան մը պատրքն է հոգ տանիլ առաջը առնուլ փոխադարձոր դէպքերուն և այն խնդրոց որ կրնան Լատինիոյ բարեկարգութիւնը խռովել : Լյուպիսի զգուշութիւն մը ոչ խռովութիւն հանել է և ոչ գրգռութիւն պատճառել : Թիւղապատեցան կայսեր դէմ եղած անհիմն զրպարտութիւնները զորս չարամիտները կը հաւրեն , գիւրահաւատները կը տարածեն և անմիտները կը հաւատան : Եւ ըստորոք մէջն կրնար բան մը ցոյց տալ . ուստի ըսէ՛ք որ օրագրութեանց գրածները ի մասին պատերազմական հակամիտութեանց Վաղղիոյ , երեւակոյտական խօսքեր են , ստու թիւններ և զաւանցանք (սայդքրամ) :

Հայտնի է որ Վաղղիոյ կառավարութեան այս զրուցածներուն դէմ պատուական պատասխաններ պահանջէ . ուստի Լատինիոյ և Նիգղիոյ գլխաւոր օրագրութիւնները , նմանապէս ուրիշ շատ հրատարակական թերթեր հիմնաւոր խօսքերով պատասխաններ գրեցին : Լյուպիսի մէջ նշանակու թեան արժանի է Վենետիկ Օմի-Տէօմ-Լիւթ լազարայն տուած պատասխանը , զոր

ներկայ յօդուածոյս վերջը կը հրատարակեմք : Դարձեալ մեր ընթերցողաց ուշագրութիւնը կը հրաւիրեմք ուրիշ կարեւոր գրուածոյ մը վրայ , զոր կաշիք Գր-Միլիթէօր օրագրութեան կը հրատարակէ ի մասին այժմեան քաղաքական գիտութեանց Լատինիոյ : Լյուպիսի յօդուածը , որուն թարգմանութիւնը միւս երեսը դրած է մը , 1815ին դաշնագրութեանց վերստին քննութիւնը և նորագրութիւնը անհրաժեշտ հարկաւորութիւն մը կը համարի ի հաստատութիւն խաղաղութեան և անգործութեան աշխարհին :

Վենետիկ Օմի-Տէօմ-Լիւթ լազարութիւնը հետեւեալ խորհրդածութիւնը կրնէ Միլիթէօր օրագրոյն հրատարակած յօդուածոյն դէմ . ինչպէս որ վերը յիշած էմք :

«Նշանական պաշտպանութիւնը ի սկզբանէ անտի մարդոց նուիրական իրաւունքն եղած է միշտ . և եթէ քանի մը խօսք կառարկեմք յանդիմանութեանց զորս Միլիթէօրը կրնէ ոչ միայն օրագրութեանց դէմ , այլ և ընդդէմ անոնց ալ մեկնուի որոնք պատերազմական գիտաւորութիւններ կը տեսնեն Լատինիոյ կայսեր վրայ , եթէ , կրնա մը , քանի մը խօսք կառարկեմք , այս բանը միայն մեզ համար չէ մը ըներ և ոչ օրագրութեանց համար ընդհանրապէս , այլ անոնց ամենուն համար զորս Միլիթէօրը ի կրիւ կը մեղադրէ թէ «գիւրահաւատ , չարակամ և անմիտ» են :

«Լյուպիսի լազարութեանց ենթակոյն զոյններուն մէջ կը գտնուին ոչ միայն Լատինիոյ հասարակաց կարծեաց գործընկերը այսինքն ամեն օրագրութիւնները առանց բացառութեան , այլ և ցամաք երկրին ունեւոր բնակչաց մէկ մեծ մասը , որոց խնայութիւնները բազմօր փնտաւեցան , խնայութիւններ որոնք աշխատութեամբ ձեռք բերուած և ազգային պարտուց թղթեր առնուած կամ ուրիշ որեւիցէ կերպիւ տնօրինուած են : Եւ մէջ կը գտնուին նաեւ բոլոր արհեստաւորները և վաճառականները որոց գործերը գաղբած են . նմանապէս Վերմանիոյ շատ տէ-

այս այսպէս ընկեր՝ երանելին խաղաղասէրքն ի բունց իւրեանց բարձր ի գլուխ , խնդամիտ լեալ զօրեւ զտեղի նոցա ունեւ : Եւ որպէս երբեմն գաղաղագիտ շրջէին լաւ իշխանք աշխարհիս՝ զարարս իւրեանց և զսպասականութիւն թողեալ , այսպէս և սուրբ թարգմանքս ի ծերոյս վիմոց թագաւ ցեալք՝ մոռացեալ զաշխարհային և ազգային տուեալ զանձինս՝ ակնկալեալ միայն երջանկութիւնաբեր ժաման երանելոյ ի ցաւալից կենացս : Որոց քանի մի ամօք նախքան զայս յանձնապատասխան փոխադարձութեամբ բուռն հարեալ զգիտութեանց՝ գիւրիւն և հնարաւոր համարելին յազմեւ մեծամեծ գիտարութեանց . (զոր և առնելին իսկ առ ոչինչ գրելով զձանապարհին հեռաւորութիւնը՝ անվեհեր ոգւով զաւանցան զխոսք և զխոսք մերժելով)՝ այժմ վհատեալք իրեն տղայք անզօրք՝ անհնարաւոր կարծեն նաեւ զայս գիւրիւն , և տեղի տուեալ յերեսաց նախանձախնդիր արանց՝ անգարձ մեկուսանան ի մարդաշատ քաղաքաց յամարգաբնակ ի տեղին : Կախարծաւոր գառնին սուրբքն անտանելի նեղութիւնս յանձն առնուլ և ընդգաղանաց կուսիլ քանի՞ կեալ ի միջն վայրէն նեցեալ մարդկան : Չէ անհիմն կարծիք և մտաշածիք , զոր յերեւան հանեմ աստուծոյ . քանզի որոյ միտք խռովեցի ի լուր բանիցս՝ թող ընթերցցի այնպիսին ունեւ զլիզիշային Ղաւ յաղագս միանձանց , զիտրեւացւոյն դքանի մի

Հաստուածս պատմութեան , ուր զանձնէ խօսի՝ զլազարայն պատմութիւն՝ զձոյն մանրամասն տեղեկութեամբ ի վերայ հանգամանաց ժամանակին , և հուսկ ուրեմն զնորին թուղթ առ տէրն Մամիկոնէից : Հորով անգամ յընթեւնուլ ըն զձերեւելոյն խորոյ զի ճնշեալ օրտէ զյառաջ եկեալն բան զժամանակակցաց իւրոց , բան զկնքուցիչ և մորմաքեցուցիչ , յորով անգամ տէր ընդ միտս . «Եւ ուստի՞ յառաջ գան հաւաքանքս առնս մեծի և որոյ , զինչ պատճառք գառն գանգատանացս , էր փասն ախտանք հարկւր և քանանակայ մարմնով զառամելոյս , որ յարձանագրելն զսրբագործութիւնս հայրազուն թագաւորացս ոչ կարէ կասեցուցալ նեւ զսրտ իւր յաւաղելոյ փասն կերպի իւրոյ ի հինգերորդ գարուն յասնէն» . Ինձ այսոքիկ արք ի մերոյ թագաւորէն սիրելիք՝ որպէս բնիկք և իմոյ արեան առուք : Եւ հաւատար հարազատք : Եւ սիրելի էր ինձ յայնժամ գալ Վրիշին և զիս գնել , և առ նօքոք յաշխարհ զմուսն իմ ընկեւ և նոցա տեսութեամբ խրախմանալ և յարգեալ զս փոխադից ապրիլ : Եւ փող ուրեմն փախեալ ի մէջ պատահումն այն , թէ արդեւ և վիճակ : Ինչոք էր զոր առաջարկէի ես ինքեան որոյ լուծումն ի վեր էր քան զիւր իմ : Եւ թեւ նուի և զայն ի պատմութեան նորին , ուր ի ճառելն զորոյն Տրդատայ ի բայ թողեալ զթեւ բանիցն , առ արս իւրոյ ժամանակին գար-

բուժեանց խորհրդանշաններուն անդամները՝ ուրոնք արժան համարեցին հարկաւոր միջոցներ ի գործ դնել պատերազմին դէմ դնելու համար . այլև Նիզիկոյ կառավարութեան պաշտօնեաները՝ որոնք շատ անգամ յայտնեցին իրենց երկիւղը ի մասին մտաւորապէս պատերազմի մը : Այնչափ մէջ , (այսինքն յիշեալ մեղադրութեանց ենթա կայ եղբայրներուն մէջ) կը գտնուին ծանրագլուխ , խոհեմ և խղճահար կենցաղագէտ անձինք , որ զինի երկար ընդդիմակալութեան և երկար ժամանակ հաստատուն վստահութիւն ունենալէ ետեւ ի վերայ յաղթութեան բանական մտաց , վերջապէս պարտաւորեցան խաղաղասէր և գործունեայ ժողովրդոց ազգային հարստութիւնը դորձածել ի պաշտպանութիւն իրենց տէրութեանց սահմանադրուող և վեհապետութեանը որոց դէմ ապառնալիք կը լըսայ : Կարճ խօսքով շատ միջոցաւոր մարդիկ նոյն կարծիքը և նոյն պաշտպանները ունին , որոց դէմ այսօրուան օրս Միլիթեր օրագիրը կը զայրանայ :

“Իսկ քանի մը խօսք բաւական էին հասարակութեան միտքը հանգարտեցնելու , երբոր մօտիւ Տըլանկ հրատարակեց իւր շրջաբերականը (1) , որ յայտնի է ամենուին , և որով կը գատաւ պարտէ գանձիք ամենքը որ խաղաղասիրական զգացմունք կը զոյգեն իրենց և իրենց կարծիքը չափազանց անկեղծութեամբ կը յայտնեն իրենց զգացումը , և թէ Վոլոցե բոլոր աշխարհ այսչափ պիտի չլիսալէր , և թէ Վոլոցե օրագիրը օրագիրը , (զոր շատ անգամ գործածեցին գաղտնի հաղորդակցութիւն հրատարակել տալու համար) մերժած ըլլար թէ մօտիւ տըլա Վերոնիսին հրատարակած տետրակը կայսեր մտածութեան յայտարարութիւնը չէ , փոխանակ ինչպէս որ ըրաւ , մինչև կայսեր գրասենեակը բարձրացնելու նոյն գրուածոյն սկիզբը : Իսկ և կերպական մեղադրութիւն մը ընդդէմ յայտարարութեանց և ցոյցերուն , որ կը ըսեն ի նպատակ “Իտալիոյ անկախութեանը” , և ընդդէմ անընդհատ բանակաւորութեան և խռովայն խօսքերուն որ կը ըսեն Վաստրիոյ իրաւանց և կացութեանը դէմ , բանալու իրաւութիւն զոր ի գործ կը դնեն երկու ամիսէ ի վեր Գաղղիոյ բոլոր օրագրութիւնները և որոց գրուած անցած են նոյն իսկ կառավարութեան օրագիրները , քուցէ պաշտօնական կերպիւ եղած այս մեղադրութիւնը շուտով պիտի յայտնէր բոլոր աշխարհի հաւաքէն կայսեր բարեմիտ և խաղաղասէր գիտաւորութիւնները :

“Իսկ զինի ամենայն անցիցն որ անցին , և զինի այն բաներուն որ ի գործ չգրուեցան , վերջապէս այս վերջին երկու շաբթուան մէջ ե-

(1) Այս շրջաբերականը հրատարակուած է մեր նախընթաց թուոյն մէջ :

ձուցանէ զդէմս խօսից՝ գոչելով “Որ ի ձեռն թողակս յաղագս մեր , ո՞վ որ վարդապետացն մաղթանս . ո՞վ որ բան յօժարեցուցանող կամ յորդորական , ո՞վ որ յերթալս մեր բեռնաբարձս , ո՞վ որ ի գալն մերում հանգիստ , ո՞վ որ տուն կամ օթանոց մեզ պատրաստեաց : (Թողից զայլ) զի և ոչ զի զուս չարս և զսպառնութիւնս հանդերձ անտի փառամոլութեամբ և կատաղի լեզուանութեամբ սանձահարեցէր . այլ նիւթ նոցա անմոռութեան զձեր ուսումնաստեցցի տալով բարս՝ բորբոքեցէր առաւել քան զհնոցն խաբէ լինի : Այնտեղ իւրաքանչիւր առանձինն է բուրձ և պաշտօնեայ , որպէս ասէ Վիր . որպէս և այժմ խօսողք բարձր մաստաւածայնոցն՝ և զօրութեան մասն ոչ հասուք . և խօսողք ոչ ըստ հաճոյից հոգւոյն , այլ ըստ օտարին : Այնտեղ հիւանդ միմեք են ձառքս և սարսափելի , որոց միտս ունին . քանզի խօսի , որ խօսին զՎաստաւոյ և զաստուածայինսն , և խորհուրդ խօսողին յօտարն հային : Ո՞ր ոչ վասնորոյ խօսին իրէ զաշխատութիւնն , և ոչ մեղմով և հեղինորպէս ուսան , “Թէ մի որ լուիցէ արտաքայն գեղաբառ նորա” . այլ յաղագս փառաց մարդկայնոց , և ձայնեցուցանելով հնչեցուցանեն ի լեզու մարդկան : Ար շատխօսութեանն հոստնք իբրև յաղբերէ դիմեն որպէս ասաց ոմն ի հնոցն , և զկենցուցանեն զամենայն գիտաբանս ի հրապարակս : Ա՞յլ որ զնոսա ոչ ողբասցի , որ

զած խորամանկութիւններէ ետեւ , զինի եղբայրական սիրով կապուելու տոնախմբութեանց , զորս կատարեցին Գաղղիոյ և ինքնութեի օրագրութիւնները , և մանաւանդ զինի յանդուգն գրգռութեանց զորս ժառի տը Գալուս և իւր միւլեգին ընկերները համարձակեցան ընելու՝ առաջին ատենախօսութիւններով , ծանուցագրութիւններով , զինուորական պատրաստութիւններով և զօրքը ոտք հանելով , և այս բաներուն համար առանց ամենեւին յանգիմանական խօսք մը լսելու Գաղղիոյ կողմանէ . ասոնք այսպէս ըլլալէ ետեւ , կըսեմք , ինչպէս կը զարմանայ Միլիթերը , վասնզի հասարակութիւնը կը կարծէ թէ Գաղղիոյ կողմանէ Վերթոր-Ամանուէլ թագաւորին տրուած խօսքը միայն պաշտպանութիւն ընել չէ անոր ի գիտութեամբ յարձակման մը (Լատրիոյ կողմանէ , որուն միտքէն ամենեւին չանցնիր) Վարտենիոյ վրայ յարձակիլ :

“Ի վերայ այս ամենայնի Միլիթեր օրագիրը կապահովեցնէ զմեզ այսօր թէ Գաղղիոյ և Վարտենիոյ մէջ եղած յարաբերութիւնները ուրիշ նպատակ մը չունին : Եւ ինչու հաւատալի պիտի չընծայեմք այսպիսի ուղղակի տրուած ապահովութեան մը : Վասնզի , ինչպէս արդէն զրուցած եմք , պատրաստ եմք ամեն բան ընելու գիւրաքննելու համար զհաստատութիւնն խաղաղութեան :

“Իսկ մեր ըրած այս գիտողութիւնները պիտի տան Միլիթերին , (որ մեծապէս կը զարմանայ պատերազմի մը անհիմն երկիւղներուն վրայ) այն ծանօթութիւնները որոնք մինչև ցայսօր միտքը եկած չէին իւր յոգւածները հրատարակելու ժամանակը : Իսկ և Գաղղիոյ պիտի իմանայ թէ որչափ հարկաւոր է աղէկ մը բացատրել Վարտենիոյ փոքրիկ բայց մեծամիտ տէրութեանը զսահմանները պաշտպանութեան որուն կրնայ սպասել : Եւ որ ինքն ինքն , երբոր իտալիոյ խաղաղասիրները հաստատուն կերպիւ իմանան Վարտենիոյ կայսեր ճշմարիտ գիտաւորութիւնները , յայտնաւոր ապահով յոյս մը կրնանք ունենալ թէ այժմեան քաղաքական դժուարութիւնները գեղապանական բանախօսութեանց սովորական ձամբով պիտի կարգադրուին :

Ուստի կայսերանիստ ժայռաբաղաբին կալէիքը (1) ինքն ինքն պարզի անուան օրագրութեան մէջ հետեւեալ յօդուածը կը կարդամք , որուն վրայօք յիշատակութիւն ըրած եմք մեր Վաղաքական տեսութեանը մէջ :

“Յայտնի կը տեսնուի Գաղղիացւոց կայսեր գահախօսութեանն , ու Վալդիս իւրիւր և իրաւունք , վերնագրով հրատարակուած տետրակէն որ նոյն գահախօսութեան ներածութիւն մը կը համարուէր անշուշտ , թէ Գաղղիոյ պատերազմի

միտս ունիցի : Եւ եթէ ոչ որ զգարեսցի , ասեմ , թէ և որ յորդորեն զնոսա այսպիսի լինել” : Արձայի և զայն , զոր լալագին ասէ ծերունին յետ գարծի իւրոյ ի հայրենիս զին մահուան տըրոյն Սահակայ և Մերովայ . “Այլ այսուհետեւ զմերս յարգեցէ զուսումն . ո՞վ ուրախասցի ընդ առաջագիմութիւն աշակերտին . ո՞վ զհայրական բարբառեցցի զուարճութիւն՝ մատամբ ինչ յաղթահարեալ յորդուոյս : Այլ կարկեցէ զյանդգնութիւնն ընդդէմ առողջ վարդապետութեանն հակառակ յարուցելոցն , որք ամենայն բանիւք քակտեալք և քայքայեալք : Եւ իսկ փոփոխեն վարդապետութեան բազում գիրս՝ որպէս ասաց ոմն ի հարցն . առ ամենայն բան նմանապէս դժուարին և չար օրինակ կրեն զայն անձանց՝ զծիծաղելն զմեք և զարհամարհելն իւր զանհաստատութիւն և որ ոչինչ պիտանալու ունիցի արուեստ : Այլ զնոսա ըմբերանեացէ սաստելով և զմեզ պիտիեցէ գովելով և չափ դնէ բանի և լուութեան . . . զմոռաւ զայս ամենով՝ հաւաքուին յիս ի ներքս ընթանայ և արտօք , և կամեցուցանէ բարբառել բան խրատական և սքաւոր” :

Այլ ի մոռացոնս արկանէի և զայն ողորմելի նկարագիր , զոր ի վերջ երբորդի գորց Վատմութեան յղեալն զաշխարհս Հայոց առաջին անէ ընթերցողաց : Եւ սակայն ոչ կարէի ձեռն գրութեամբ պատասխանի առնել ի վեր անդ

ձեռք պիտի չգործէ բայց միայն եթէ ճարը հատնելու ըլլայ : Եւ որ խաղաղասիրական ամեն միջոցները անօգուտ պիտի ըլլան , յայտնաւորուելու աղէկ է պատերազմ բանալ քան թողուլ Լատրիոյ իւր այժմեան կացութիւնը մէջ :

“Իսկ քանի պատերազմը կարելի է , և ուրիշ բան մը չմնար ընելու բայց միայն պատրաստիլ այս ցաւալի դէպքին : Եթէ գեղապանական բանախօսութիւնները կարող կը լըսեն իրաւախօսութիւն (ուղղաշմ) մը ընելու , շատ աղէկ բան մըն է . բայց եթէ չեն յաջողիր՝ Լատրիոյ յաւառութիւնը կակղեցնելու . յայտնաւորուելու ճար չկայ բայց միայն ընդունիլ այս կացութիւնը թէ և աղետալի յոյժ : Սակայն չկայ կերպ մը արդեօք որ այս ցաւալի հարկաւորութիւնը անհետ ընէ և փարատէ :

“Լատրիոյ երկրական այժմեան բաժանումը հիմնեալ է ի վերայ դաշնադրութեանց 1815 ա. մին . որոց զօրութեամբն է որ Լատրիոյ տէր եղած է Իտալիոյ հիւսիսային արեւելեան մասին և որուն բնակիչները թշնամի են իրեն :

“Եւ զի կենցաղագէտ անձինքը և ատենաբանները չեն գաղարիր նոյն դաշնադրութիւնները յառաջ բերելու միշտ . բայց միթէ շատ ուշ չէ” : Վասնզի գաշնադրութիւնները կրնան բաղադրուիլ Վաստաւոյն կուսանաց , որոնք չէին կրնար իրենց սրբազան պաշտօնները կատարելու բայց միայն որչափ ժամանակ որ անմերձանալի և անարատ էին : Եւ ստուգիւ , գաշնադրութիւն մը , որուն տնօրէնութիւնները արդէն աւրուած են , բաւական կապաւորեցան թէ կատարելապէս ի գործ չկրնար դնել զգիտաւորութիւնը գաշնադրութեան : Իսկ ի մասին 1815ին գաշնադրութեանց , զինի շատ անգամ լուծուելու և բռնաբարուելու , զարմանալի է որ դարձեալ անոնց զօրութիւնը օգնութեան կը կանգնէ այժմ այս պարագային մէջ :

“Եւ թէ Լատրիոյ ուղեւոր ըլլար որ այս դաշնադրութիւնները հաւատարմութեամբ ի գործ դրուին , պէտք էր որ իւր ամենայն զօրութեան դէմ դնէր 1830ին յեղափոխութեանը , որ կը ծանցէ հարստութիւն մի որ ստորագրած էր նոյն գաշնադրութեան մէջ , իսկ բանը կրնայ ըսուիլ վասն յեղափոխութեանը զոր սիրով ընդունենցաւ Նիզիկոյն , և վերջապէս վասն յեղափոխութեան եղելոյ յերկրորդ օրին դեկտեմբերի 1852 , որ զկայսրութիւնը հաստատեց Գաղղիոյ մէջ և կառավարութեան սանձը Վոնաբարդեան գերդաստանին մէկ անդամայն յանձնեց , այն ինչ նոյն գերդաստանը կայսերական իշխանութեանն զրկուած էր նոյն գաշնադրութիւններով :

“Իսկ քանի եթէ պատերազմ մը հարկաւոր է նոր կենդանութիւն մը տալու համար այս դաշ-

նեղեալ հարցմանցն : Հուսկ ուրեմն Վաղարն Փարպեցի ի յիշեալ թղթի իւրում յարուցեալ հնարաւոր գործէ զուսումն խնդրոց մերոց : Վասնզի ի նմանէ ուսանիմք , “Եթէ խտտաբոյն վախճանեցան առաքելական մարգիկն” , յորոց մին էր և երկրագործն ի նոցանէ՝ Վերթոր զահայրն մեր : Եւ ես կասեցուցից աստանօր զիմ գրիչ . թող յասպարէսեցէ ճարտասան Վաղար և պատմեցէ որոց եղևն վկայ : Վասնզի սա զինի տողելու և ջրելու միջամիջէ զամբաստանութիւնն՝ կուտեալս ի գրուս իւր ի պարեգօտաւորաց , որ զանուն և զփառս նորա եղծանէ ի մտի եղեալէին առաջին տեառն Վամիկոնէից՝ յաւելու . “Այս ահա ըստ արժանի որոց գործեցին՝ ընկալայ զպատուհասն . . . իսկ այլ առաքելական մարգիկն ընդէր այսպիսումն” . և անմիջաբար բուռն հարեալ այսպէս յառաջ մղէ զբանս իւր :

“Եւ քանի փիլիսոփոսն Մովսէս , որ արդարև մինչդեռ էր ի մարմին՝ ցանկ երկնային զօրացն էր քաղաքակից . ոչ ասպարէն ի տեղ ունէ իտեղի արեւելեան Հայոց հալածական արարին : Այլ զուսումնորին և զօգիտահալած գրեանն նորա առ անգիտութեան “Խախտիլ” կոչէին . և այլ բազում ինչ իրօք թշնամանեալ յետոյ տպալաղապս այլոց ամօթոյ զխաբէական զեպիկոպտութեանն նման գեղոց մահու արբուցեալ սըրբոյն՝ հեղձուցին . որոց ի ժամ վախճանին զինչ-

նադրութեան որ անգործ եղած են ըստորում անոնց հիմն եղող սկզբունքները արդէն կենդանութիւն չունին, անհրաժեշտ հարկաւորութիւնը կը համարուի որ անհրաժեշտ անհրաժեշտ համար չլըրտալիս անգործութիւնը :

Իրաւամբ ըսած են գաղափարութեանց համար թէ, ազգաց մէջ հաստատուել օրէնքներ են, որոնք կը կառավարուին ժողովուրդները : Աւերման եթէ աշխարհս անշարժ ըլլար, գաղափարութիւններն ևս անշարժ կընային ըլլալ :

Իսկ եթէ այն գաղափարութիւնները, որոնք պիտի ապահովեն անգործութիւնը չլըրտալիս մէջ, ընդհանրապէս վտանգաւոր և անկանոն կացութեան մը մէջ կը դնեն անգործար նոյն անգործութիւնը, այս բանէն յայտնի ապացոյց մը չի տեսնուիր թէ այս գաղափարութիւնները յետ այսորիկ կարողութիւն չունին ի գործ դնելու գործաւորութիւնները, որոց համար հաստատուած են : Ինչ և կողմանէ յայտնի է որ այս առաձգական գաղափարութիւնները, որոնք մեծապէս կընտանիս այն ուսուցանելու որոց մէջ միայն փոքրիկ ձուկերը կը բռնուին իսկ մեծերը դիւրաւ կը փախչին, այս առաձգական գաղափարութիւնները, կըսեմք, կընան հաճեալ ըլլալ քանի մը անձանց, սակայն ըստ հասարակաց կարծեաց գաղափարութեան :

Եւ ահա այս իրաւացի պատճառաւ է, որ վերոյիշեալ տեսարանը զուգահեռ է թէ «տեղութիւն մը որ պիտի չուզէ հաճութիւն տալ փոփոխութեանց զորս աշխարհ ամենայն հարկաւոր կը համարի, կընայ յօգնութիւն իւր կողմէ զգալի նադրութիւնները և իւր կողմը ունենալ գրաւոր իրաւունքը, բայց իրեն գէտ պիտի ըլլան ժողովուրդները և հասարակաց կարծիքը» : Եւ ջապէս ինչ որ կուզէ թող հասնի 1815ին եղած գաղափարութեանց գլուխը, սակայն տարակոյս չկայ թէ Իտալիան չկրնար մնալ ի կացութեան յորում գտանի այժմ : Եթէ Լըրտալիս անհրաժեշտ եղած փոփոխութիւնները ընելու, զենքով կուր մը պիտի ըլլայ, և որովհետ պատերազմին հետեւեալ օրը, հարկ պիտի ըլլայ ան շուշտ վերստին նոյնի և նորէն շինել այս գաղափարութիւնները :

Եւ խորոց սրտի կը ցանկամք որ Լըրտալիս կալող ըլլայ այս ահագին փորձութիւններէն ազատիլ : Բայց ըստ մեր կարծեաց Լըրտալիս այժմեան կացութիւնը պատերազմէն ազնի վիճակ մը չէ : Դաւանակը շատոնցմէ հասած է որ Լըրտալիս ժողովուրդները մէկ մարմին ըլլան, և եթէ այսպէս է, ինչպէս կընամբ ըսել երբ մեր մէկ անդամը ցաւ կը զգայ, ինչ հոգ է մեզ, անշուշտ մեծ հոգ է մեզ : Վասնզի բոլոր մեր մարմինը

պիտի ահաւոր նզովս գրով ի վերայ գլխաւորաց քահանայութեանց ասացեալ է՝ ձեզին իսկ գիտեք տեղեկացեալք : • • • զնա կացոյց ի վերայ անհափ անհասկիտ աշխատութեանց և վաստակոյն զցայգ և զգերիկ ի լուսաւորութիւն աշխարհիս Հայոց : Եւ օսկերտն ի գերեզմանէն հանել տային և ի գետ արկանել : զհրեշտականման այրն զտեք նոյն անհանգիստ հալածանք վախճանեցուցին : որք և այժմ գեռու անյագութիւն գինով ընդ մեռելոյն կաղին» :

Եւ յիշեալ մեռու ընկած այժմ բանից յոքեւրախտ և բազմաբարձար առնն : Գիտեմ՝ այժմ, եթէ ժամանակակիցք հալածանա յարուցին ի վերայ նորա, գիտեմ, եթէ ծաղր առնէին զնա՝ զտգիտահալած մատենան նորա Խալիլիէն կոչելով : Գիտեմ, եթէ թշնամանս դնէին նմա, եթէ տալով նմա վստաքական եպիսկոպոսութիւնն Իսթրաւանդայ իբրեւ զգեղ՝ հեղձուցանէին զնա : Գիտեմ և զայն թէ և քստմենի՝ իմն է խոստովանել թէ հանել տային զսուրբ ոսկերս նորա ի գերեզմանէ և ի գետ արկանել : Եւ հրեշտականման այրն, զոր կացոյց թերեւ Եւրոպայի հարաւորներն ի վերայ անհափ անհանգիստ աշխատութեանց և վաստակոյն զցայգ և զգերիկ ի լուսաւորութիւն աշխարհիս՝ անհանգիստ հալածանք վախճանեցուցանէին աքեղեանն Հայոց :

(Պետի շարունակութիւն)

ցաւ կը զգայ նոյն անգամոյն սրտաճառաւ : Հանգարտութեամբ պիտի սպասեմք ժամանակիս զէպքերուն : և եթէ տեղութեանց դահլիճները կը յաջողին արգիլելու գարնան հեղութիւնը, պիտի գոհանամք զլուստուծոյ այս բանին համար : Բայց եթէ պատերազմը բացուելու ըլլայ, գոնէ յոյս ունիմք թէ պիտի անհետ ընէ զպատճառները որոնք ծնունդ տուին իրեն» :

Ի յետոյն հետեւեալ յօդուածը յուղարկած են մեզ ի հրատարակութիւն :

Օրինակ ևս Խաչատուր Կոչար՝

Տեղեկութիւնք

Առնաճարկաւորք և ծանր ուշադրութեան արժանի :

Կէս-թափանցիկ և խիստ գեղեցիկ ծածկոյթը՝ որուն մէջ պարունակեալ են մարդոյս մարմնոյն ներքին սքանչելի մեքենաները, մեծապէս ենթակայ է ազգեցութեանց ոմանց, զորս՝ ուրիշ աւելի դիւրեմանց կամ աւելի յատկացեալ բառ չըլլալուն համար, կանոնանմբ ապականութիւն (էնֆեքսիոն) կամ տարափոխիկ փխտ (քոնթրափոն) : Իսկ ուսուցչականութիւններէն շատերը փոխադրական են, և խոյլ պարանոցի (սուաճա) ըսուած փխտը, որ այս երկրին մէջ աւելի հասարակ եղած հիւանդութիւններէն մէկն է, ընդհանրապէս տարափոխիկ համարուած է : Իսկ ցաւայի և գէշ փխտ մըն է, որ եթէ երկար ժամանակ տեւէ, ժառանգական կընայ ըլլալ : Իսկ ինչ ձևի ներքեւ ալ երեւնալու ըլլայ այս փխտը, որչափ ծանր ալ ըլլան անոր նշանները, կամ որի իցէ պատճառաւ ստացուած ըլլայ ու ծնողաց արիւնէն յառաջ եկած ալ ըլլայ, կընայ յարմատոց անտի (քէօքտէն) բժշկուիլ Հիւսուէի սպեղանիով :

Իսկ եթէ ի վեր բժշկական գիտութիւնը զուր անգը կը փնտռէր առիտը անոր այնպիսի գեղմը որ կարող ըլլայ առհասարակ մարդոյս մարմնոյն վրայ պատահած փխտերը բժշկել, և անոր առջի պայծառութիւնը, կակղութիւնը և մաքրութիւնը տալ : Բայց այս միջոցիս միտար Հիւսուէյ՝ բժշկականութեան վարդապետը դուռն այս անգին գեղմը և չկայ այնպիսի հիւանդութիւն մը որուն մէջ աւելի ներգործութիւն ունենայ բաց ի խոյլ (չիւ) գոցացուցիչ փխտերէն :

Իկոյնի ջրերէն, ծծմբային բաղնիքներէն և ուրիշ գեղեցիկ եղած պատրաստութիւններէն ետեւ որ օգուտ մը ըրած չէին, տեսանք այս սպեղանիին գործածութիւնը, որ իւր ազգու և բարերար ներգործութեամբ կատարեալ բժշկութիւն գտաւ փխտացեալ վեց շաբթուան մէջ : Երբեմն այս փխտը՝ զկնի ջրալից վերքեր դուրս տալու և ուռեցքը հասունանալէն ետեւ, բոլոր (ուշուգի) պէս երեւոյթ մը կըստանայ և յայնժամ շատ կընմանի տեսակ մը ուրիւթեան (միսքին) : Եւ օրինակ գէպքի մը մէջ մարմնը (կիճիլմէ) անտանկի կըլլայ : և ըստորում տաքութիւնը ևս առաւել կաճեցնէ զայն, ուստի հիւանդին անկողինը իրեն համար անկողին ցաւոց և հեծութիւն կը դառնայ : Իսկ զմաթիւ բժշկիկներ այս գէպքը անգործութեան կը համարին : Իսկ միտար Հիւսուէյ իւր բառգիրքէն ջրեց այս անգամը նիւր բառը : քանզի երբոր հիւանդութիւնը իւր վերջին սաստկութեան ծայրը հասած է, յայնժամ յիշեալ սպեղանին այնպիսի ազգու կերպիւ մը ներգործութիւն կընէ որ զարմանալի կերպիւ Եւրոպայի անոր բարերար ազգեցութեամբ՝ փխտացելոյն միանունքը իրենց առաջի զօրութիւնը կըստանան, գրգռեալ ջիւղերը կը հանգարտին, ծակտիքները կըսեղմանին և թունաւոր շարաւը (վիրուս), որ հիւանդութեան պատճառն է, արիւնէն և բոլոր մարմինէն դուրս կը վառնուի :

Ստուգիւ կընայ ըսուիլ Հիւսուէյի սպեղանիին համար՝ ինչ որ Իսթրաւ կըսէր Սերիին համար : «Իբրեւ քաղցր ցոլի երկինքէն կը տեղալ երկրիս վրայ» :

Հատկապէս խոյլ պարանոցի (սրտաճա) ըսուած փխտին վրայ ունեցած ազգեցութեան համար հաստատութեամբ խօսեցանք : Վասնզի այս հիւանդութիւնը առհասարակ կը տիրէ և կատարելապէս տեղեկութիւն ստացած եմք վերը յիշեալ գէպքերուն վրայ : Ուրիշ տեսակ սպեղանի մը և շոգիով բաղնիքը զոր սովորաբար կը պատուիրեն այս փխտին, համար, երբոր ի գործ

կը դրուին ուրիշ բան չեն ընեն : Բայց միայն պարզապէս հարեանցի դարման մը կը մատուցալ նեն, և շատ գէպքերու մէջ արտաքին ջերմութիւնը կենսական գործարանաց վրայ կը մղեն : և այս կերպիւ յաճախապէս թորային և ուղեղի ծանր հիւանդութիւններ կը պատճառեն : Իսկ ասոր հակառակ՝ Հիւսուէյի սպեղանին կը ջրեց փոխանակ փխտիւնը՝ զախտը : Եւ ամապէս իւր հոգեւոր ներքին գեղմը՝ այսինքն գեղահալ տերը մեծ համբաւ ստացած են, որ 20 տարուան անընդհատ յաջողութեան վրայ հիմնեալ է :

Եւսոյ 8ին կիրակի առաւօտուն՝ գաղղիական շոգեւաւով հասան Իզմիր գերապատիւ տէր Սակար եպիսկոպոսը և արժանապատիւ Սիւրիշ վարդապետը Խոստանդուպոլիսէն գալով : ուր, ինչպէս յայտնի է, Լըմիսանի սուրբ Սիւրիշ յուղարկուած են հրաւիրակի պաշտօնիս :

Սուրբ Սիւրիշ ժառանգական փոխանորդ (վէքիլ) յարգոյ տէր Թադւոր Չէլիկեան, որ Իզմիրի Գաղղիոյ ընդհանուր հիւպատոսարանին թարգմանն է, շոգեւաւը քնաց ընկերութեամբ քանի մը քահանայից, անոնց գալուստը շնորհաւորելու և դուրս հանելու համար :

Եւ ժամայարգ ջերմեւանդ փոխանորդին խնամքը երկու գեղեցիկ ձի և Գաղղիոյ հիւպատոսարանին շալաքէրը ծովեզերքը պատրաստ ըլլալով, յիշեալ արժանապատիւ սուրբ հայրերը շոգեւաւէն դուրս ելան և ձի նստելով սուրբ Ստեփաննոսի եկեղեցին գացին, իրենց յառաջընթաց ունենալով Գաղղիոյ հիւպատոսարանին շալաքէրը, երկու շալաքէրը զորս հետեւին բերած էին, և ուղեկցութեամբ քահանայից և փոխանորդին սրբոյ Լըմիսանի :

Օրինի ժամերը ուղեւորները լմենալուն, նորաչէն հոյակապ առաջնորդարանը այցելութիւն գացին : ուր ազգային մարդասիրական մեծարանքը, ըստ սովորութեան, ըլլալէ ետեւ, գնացին հանգստանալու ի տուն տեսաւ Թադւոր Չէլիկեան, ուր մնացին ցերեկը և գիշերը և ուրտեղադէին ամեն երեւելեաց սիրալիք ու ջերմեւանդ այցելութիւնները ընդունեցան :

Եւ երբ կը համարեմք զուրեցելու թէ, սուրբ Լըմիսանի միաբան յիշեալ հոգեւոր սուրբ հարց ներկայութիւնը Իզմիրի մէջ՝ բոլոր հայազգի քաղաքացւոց սիրտը շարժեց և մեծ ուրախութեան պատճառ եղաւ : քանզի զմիւռնացի Հայոց՝ սուրբ Սիւրիշ վրայ ունեցած վաղեմի յատուկ համակրութիւնը և մեծ ջերմեւանդութիւնը յայտնի է ամենուն : Ըստորում ի սկզբանէ անտի Իզմիրի վիճակը՝ նը Լըմիսանի թեմէն :

Գերապատիւ տէր Սակար եպիսկոպոսը և արժանապատիւ Սիւրիշ վարդապետը երկուշաբթի օրը այցելութեան եկան Հոփիսիմեան և Սերուպեան վարժարանները և իրենց մտերիմ խնդակցութիւնը յայտնեցին անոնց բարեկարգութեանը և յառաջագիւմութեանը վրայ : Դոյն օրը կէսօրէն ետեւ գարձեալ շոգեւաւը մտան և Կոպպէ գացին : ուսկից սուրբ Լըուսաղէմ պիտի երթան յերկրպագութիւն Քրիստոսի տնօրինական սրբադան տեղեաց :

ՓՈՒՈՒՄՆ ՅԱՍՏԵԱՅ

Տեսան Բենեմինի Խոստանի, առաջին խաղախի : Լըմիոյ հիւպատոսարանի քաղախի :

Եւսոյ տասներորդ օրը՝ դառն տրտմութեան և սգոյ օր մը եղաւ ոչ միայն Իզմիրի Հայ բնակչաց համար, այլև ամեն օտարազգի քրիստոնեայ և ոչ քրիստոնեայ ազգաց համար : Իսկ ինչ նոյն օրը՝ առաւօտեան գէտ, մեծարգոյ Խոստանի տէր Կոհանէս երեւելի ազնիւ անձը, զկնի կարճատեւ հիւանդութեան մը, առաւ Լուսուած փոխեցաւ ի հասակի 57 ամաց :

